

HANNAH ARENDT

Hannah Arendt (1906 - 1975) este unul dintre cei mai importanți teoreticieni politici ai secolului XX. Exegeții ei o numesc adeseori „filosof”, dar ea se nu se consideră astfel, întrucât „oamenii, nu Omul, trăiesc pe acest Pământ”. Temele principale pe care le-a abordat în scrierile ei sunt totalitarismul, autoritatea, politica și sursele puterii.

Filmul - date generale:

Țara: Germania, Franța, Luxemburg

Anul: 2012

Regia: Margarethe von Trotta

Scenariul: Margarethe von Trotta, Pam Katz

Cu: Barbara Sukowa (Hannah Arendt), Axel Milberg (Heinrich Blücher), Janet McTeer (Mary McCarthy), Julia Jentsch (Lotte Köhler).

Synopsis:

Filmul se numește „*Hannah Arendt*”, deși el nu surprinde decât un episod din viața personajului principal omonim: procesul de la Ierusalim al lui Alfred Eichmann, comandantul deportărilor evreilor spre lagăre din Ungaria, Germania, Polonia, Franța. După ce Hannah își conturează părerea despre acest om, ea dezvoltă conceptul de „rău” – originea, banalitatea lui -, baza unor lucrări importante în cariera ei. Urmează apoi reacțiile celor din jur, a prietenilor, familiei, a comunității evreiești și internaționale, revolta lor față de un mesaj care li se pare inacceptabil: cum poate un fost prizonier într-un lagăr de muncă să ia apărarea omului care a ucis în masă cel puțin 6 milioane dintre semenii lui?

Cazul Adolf Eichmann

Adolf Eichmann (1906 - 1962) a fost locotenent-colonel în armata nazistă și unul dintre principalii organizatori ai Holocaustului – el s-a ocupat de partea logistică a deportării evreilor și de organizarea lagărelor de exterminare, primul care a aplicat „*Soluția finală a problemei evreiești în Europa*” - politica organizată de exterminare a evreilor. După cel de-al doilea război mondial, el a reușit să fugă în Italia și apoi în Argentina, dar după câțiva ani a fost descoperit, răpit și trimis în Israel. A fost judecat și condamnat pentru numeroase fapte, printre care crime împotriva umanității și crime de război. A fost spânzurat în singurul caz de condamnare la o astfel de moarte în Israel.

Știați că...

România a fost una dintre țările care au luptat asiduu pentru exterminarea evreilor, mai dur chiar decât Germania. În *Eichmann la Ierusalim*, Hannah Arendt susține că aici a fost primul loc în care evreii au fost declarați apatrizi. Eichmann a făcut presiuni pentru ca mareșalul Antonescu să renunțe la stilul „dezordonat” de exterminare, dar acesta din urmă, după un acord incert, s-a răzgândit și a început să vândă evrei, construind o afacere bănoasă pentru cei care spijineau expedierea lor în Israel. Jumătate din evreii din România au fost uciși fără ca Germania să poată interveni - deși, aparent, a încercat.

Viata Hannei Arendt

Hannah Arendt a trăit tumultuos. S-a născut într-o familie de evrei germani și a studiat filosofie.

Martin Heidegger – unul dintre cei mai importanți filosofi existențialiști ai secolului XX, Opera lui principală, „Ființă și timp” / „Sein und Zeit” (1927) este esențială pentru fenomenologie (structura experienței în conștiință, în planul ideilor, nu ca acțiuni fizice).

După ce a trăit o frumoasă relație amoroasă cu Martin Heidegger, ea s-a căsătorit, pentru scurt timp, cu Günther Anders.

Günther Anders – filosof evreu, a dezvoltat o antropologie filosofică în era tehnologiei, a discutat despre efectele mass media asupra emoțiilor și eticii umane.

S-a dedicat studiului anti-semitismului până când a fost interogată de Gestapo. A fugit la Paris. Acolo, Hannah i-a ajutat pe confrății evrei, motiv pentru care a fost închisă în lagărul de muncă pentru femei de la Gurs, în sudul Franței. În timpul celui de-al doilea război mondial, odată cu intrarea trupelor germane în Franța și începerea deportării evreilor, ea s-a recăsătorit și a reușit să fugă împreună cu al doilea soț al ei, poetul și filosoful Heinrich Blücher, în America, datorită lui Hiram Bingham IV (el a „produs” vize pentru ca 2600 de evrei, pe care i-a ajutat să scape din Europa).

La New York, ea s-a implicat activ în comunitatea evreiască. A revenit în Germania și a făcut cercetare pentru Comisia de Reconstrucție Culturală Europeană a Evreilor. După al doilea Război Mondial, s-a implicat într-o organizație sionistă și a contribuit la trimiterea a numeroși copii evrei în Palestina.

Mișcarea sionistă reprezintă, de fapt, naționalismul evreiesc. Organizațiile afiliate consideră că evreii nu trebuie asimilați altor culturi și civilizații, ci trebuie să revină în patria lor, Israel.

În 1950, Hannah Arendt a devenit cetățean american. A predat în numeroase universități de prestigiu precum cea din Chicago, California, sau la Princeton. A fost prietenă bună cu scriitoarea și activista Mary McCarthy.

Principale lucrări

1. „Originile totalitarismului” – 1951
2. „Condiția umană” – 1958
3. „Eichmann în Ierusalim. Un raport asupra banalității răului” – 1963
4. „Gânduri despre politică și revoluție” - 1969

Temele filmului

1. Simțul datoriei

Jurământul pe care un om al armatei îl depune atunci când se angajează este sfânt. Cărțile de drept sugerează însă că ar trebui să existe o limită dincolo de care ordinele nu mai trebuie respectate: atunci când se primește comanda de a săvârși omoruri sau fapte care sunt evident în afara legii. Cum rămâne cu Eichmann, atunci? Îl credem că și-a îndeplinit datoria și atât? Că nu a acționat în concordanță cu gândurile și conștiința lui? Că este un simplu birocrat?

Discuție: Care este părerea voastră despre Adolf Eichmann? Împărtășiți revolta comunității evreiești, sau opinia lui Hannah Arendt?

Sugestii & direcții: Îl condamnăm pe Eichmann pentru crimele lui, pentru că a trimis la moarte 6 milioane de evrei, sau îi punem acțiunile pe seama sistemului care îl absolvă de vină? (mai jos, detalii despre fenomenul deresponsabilizării subordonaților)

Hannah Arendt susține că acest proces ar fi trebuit să fie o judecată dreaptă. Că ar fi trebuit să fie lupta argumentelor apărării și acuzației. În schimb, faptele acestui om au fost dezbătute în contextul istoric pe care le-au creat și în care au ființat – Germania în totalitarism, originile Holocaustului și dorința de a extermina o civilizație întreagă. Întrebarea care se impune aici poate fi, așadar, „cât este de capabil sistemul juridic actual pentru a se ocupa de acest tip special de crimă și de criminal, cu care s-a confruntat în repetate rânduri de la al Doilea Război Mondial încoace?” O crimă împotriva umanității se judecă într-un tribunal internațional. Comunitatea evreiască a considerat totul, însă, ca pe o luptă împotriva ei înseși, nu a rasei umane în general, deși, la bază, exact despre asta este vorba.

Curtea judecătorească supremă are o datorie: aceea de a media argumentele celor două părți, acuzare și apărare, într-un mod obiectiv. Ce se întâmplă însă dacă nu există legi pentru un anumit tip de fapte? Eichmann este, până la urmă, pretextul de a pune în discuție și a acuza antisemitismul – pentru o discriminare de acest fel trebuie însă inventate legi noi, eventual unele retroactive. Crimele de război, crimele împotriva umanității, exterminarea unor națiuni întregi au avut loc încă din Antichitate, așadar raportul Hannei Arendt devine doar o analiză a „măsurii în care instanța de la Ierusalim a reușit să răspundă cerințelor justiției”.

Discuție: Comentați, din informațiile disponibile pe ecran, desfășurarea procesului și concluziile lui.

Sugestii & direcții: Atitudinea judecătorilor și a martorilor versus atitudinea lui Eichmann. Ei îl acuză pentru moartea familiilor lor, el susține, calm și inocent, că și-a făcut datoria și și-a respectat jurământul.

Experimentul Milgram:

La 3 luni după începutul procesului lui Eichmann, Stanley Milgram de la Universitatea din Yale a început să cerceteze problema supunerii față de o autoritate. Subiectul voluntar al experimentului devine „Profesorul”. El îi citește „Elevului” (aliat) perechi de cuvinte pe care acesta trebuie să le reproducă. Dacă răspunsurile sunt greșite, Profesorul îi administrează Elevului șocuri electrice tot mai puternice. De fapt, șocurile nu există, intensitatea voltajului este înregistrată separat și reprodusă în situația experimentală. Elevul, despre care Profesorul știe că are probleme cu inima, se comportă ca și când ar suporta o durere tot mai puternică. **Concluziile** au fost, cu slabe variațiuni în funcție de zona geografică și de condiția socială a subiecților aleși, că oamenii de rând pot face un rău extrem celor din jur, dacă o figură autoritară le comandă astfel – „*Chiar și atunci când efectele distructive ale muncii lor devin evidente, atunci când li se cere să continue să facă acțiuni incompatibile cu standardele cunoscute de moralitate, puțini sunt cei care rezistă în fața autorității*”. Astfel, într-o situație de criză, omul obișnuit va lăsa responsabilitatea deciziei în seama celor superiori lui pe scara ierarhică – iată *teoria conformismului*. Mai mult decât atât, atunci când omul obișnuit se percepe ca o unealtă într-un proces, el nu se mai simte responsabil pentru faptele sale și poate face lucruri de o cruzime absurdă.

Discutați despre concluziile acestui experiment. Vi se pare că el explică, parțial, elemente din societatea contemporană?

Sugestii & direcții: Omul poate face rău gratuit, dacă cineva pe care acesta îl crede superior îi comandă astfel. Rata criminalității (a-propos de toate cazurile de violență, violuri descrise prin televiziuni) poate fi explicată astfel. În general, fiecare individ percepe ca superioare diverse alte persoane, și atunci este tentat să li se supună, chiar dacă îndemnul lor sunt incompatibile cu sistemul de valori al individului „supus”.

Discutați despre importanța liberului arbitru în formarea individuală și despre resursele violenței adolescente.

Sugestii & direcții: Observați, împreună cu elevii situații în care aceștia fac lucruri împotriva voinței și credințelor lor. Explicați fenomenul în aceste situații simple din viața lor. Care sunt motivele pentru care ei nu își respectă liberul arbitru? Până la urmă, un individ sănătos din punct de vedere psihic va acționa mereu în concordanță cu el însuși, dar numeroase elemente îl împiedică să fie el însuși și îl îndrumă pe căi greșite. Este violența o unealtă pe care figuri

autoritare le-o induc, sau aceasta este modalitatea lor de exprimare a vreunei neputințe, de rezolvare a problemelor care nu par să găsească soluții civilizate?

În cartea despre acest proces faimos, Hannah Arendt dezvoltă ideea de birocrat pe care o dezbate și în film: „*Natura birocrăției [este] de a face din oameni simpli funcționari, simple rotițe în mecanismu ladministrativ, dezumanizându-i.*”

Discuție: Explicați birocrăția așa cum o observați în situații comune din viața voastră.

Sugestii & direcții: Gândiți-vă la situațiile simple în care aveți de întocmit un act, la „tevatura” pe care o îndurați, la orele petrecute la cozi pentru a obține semnături despre care aflați ulterior că nu sunt necesare, la respingerea unor documente pe motive absurde, la atitudinea funcționarilor publici. Considerați că aceasta este o situație normală într-un stat capitalist? Care este atitudinea elevilor față de funcționarii publici și instituțiile statului? Cum se abordează ele, pentru a anula „revolta” cetățenilor și a „colabora” pașnic cu acestea?

Concluzionând, „*faptul că o asemenea rupere de realitate și o asemenea inconștiență pot face mai mult rău decât toate instinctele rele luate la un loc și care, probabil, sunt interente ființelor umane – aceasta a fost lecția care putea fi învățată la Ierusalim.*”

2. Libertatea de exprimare

Se presupune că, într-o societate civilizată, libertatea de exprimare a opiniei este un drept fundamental. Asta a făcut și Hannah Arendt: a documentat bine procesul lui Adolf Eichmann și și-a exprimat apoi opinia despre el. Urmarea acestei cugetări libere a fost respingerea autoarei de societatea din jur: prieteni, colegi profesori, conașionali, cititori de rând ai revistei *New Yorker*. Răsunetul cărții ei, finalizată în 1963, campania de respingere și controversele pe care le-a stârnit au ajuns în Europa, aparent, chiar înainte de textul propriu-zis.

Constituția României – Capitolul II: Drepturile și libertățile fundamentale – Art. 30

(1) Libertatea de exprimare a gândurilor, a opiniilor sau a credințelor de orice fel, prin viu grai, prin scris, prin imagini, prin sunete sau prin alte mijloace de comunicare în public, sunt inviolabile.

Discuție: Ce părere aveți despre Hannah Arendt înainte și după ce intră în conflict cu cei din jur?

Direcții & sugestii: Împărțiți clasa în două grupuri, cei care sunt de acord cu perspectiva autoarei și cei care nu sunt de acord. Elevii neutri vor avea rol de „judecători”. Fiecare grup va trebui să exprime argumente pro și contra lui Hannah – ar fi trebuit să fie atât de vehementă în „apărarea” lui Eichmann? E bine că nu a renunțat la părerea ei, chiar dacă lumea i-a întors spatele?

Putem vorbi, acum, despre responsabilitatea și responsabilizarea celui care comunică meselor prin cuvântul scris, dar nu numai. Se poate face o diferență între situația în care un om obișnuit își exprimă o părere situată în dezacord față de cea a grupului din care face parte și cazul Hannah Arendt sau al altor autori care ajung într-un context similar. Măsura în care oamenii sunt revoltați de o părere depinde de faima celui care o exprimă. Atunci, și tăria de caracter a acestui *autor* trebuie să fie aproape proporțională, pentru că numărul celor care se vor răzvrăti va fi mai mare, pe măsura „mondenității” lui.

Discuție: Credeți că, în public, un om trebuie să fie mai responsabil pentru ceea ce spune decât într-un context obișnuit de viață?

Sugestii & direcții: Nu. La baza cuvântului rostit stă personalitatea celui care îl exprimă. Astfel, ar fi important ca elevii să își asume ceea ce spun, indiferent de context. E drept că responsabilitatea devine mai puternică dacă se comunică în masă, dar obișnuința de a ne *asuma* ceea ce facem și spunem trebuie să pornească de la lucruri mărunte. Într-adevăr, persoana care exprimă public o opinie trebuie să fie pregătită pentru critici vehemente și să se înarmeze corespunzător pentru aceasta.

Constituția României – Capitolul II: Drepturile și libertățile fundamentale – Art. 30

(8) Răspunderea civilă pentru informația sau pentru creația adusă la cunoștință publică revine editorului sau realizatorului, autorului, organizatorului manifestării artistice, proprietarului mijlocului de multiplicare, al postului de radio sau de televiziune, în condițiile legii. Delictelor de presă se stabilesc prin lege.

Observăm că redactorii de la *New Yorker* nu sunt într-un totu de acord cu Hannah Arendt. Totuși, ei aleg să publice textul integral, așa cum l-au primit – poate și din cauza vehemenței cu care ea își susține punctul de vedere.

Discuție: Credeți că atitudinea corectă a unei publicații este să cenzureze, din paginile ei, elementele cu care redacția sau politica publicației nu este de acord?

Sugestii & direcții: Depinde de publicație. Dacă acceptă, trebuie să își asume lipsa de concordanță a politicii și identității sale. Dacă se promovează autorii și libera lor exprimare, atunci revista își poate asuma identitatea acestora, fără să aprobe până la capăt concepțiile lor. Totuși, ar fi important ca opiniile neconvenționale să aibă vizibilitate, măcar pentru diversitatea informațiilor care ajung la public. Iată un element important pentru educația cetățenilor .

3. Prietenia

Am văzut cum prietenii i-au întors spatele celei care a îndrăzit să-i ia apărarea exterminatorului comunității lor și a ei. Prietenia adevărată ar trebui însă să se manifeste în ciuda acestor diferențe de opinii, chiar și în situații sensibile precum cea expusă aici.

Discuție: Credeți că opiniile divergente pot să destrame o prietenie adevărată? Ce părere aveți despre asta?

Direcții & sugestii: Am vrea să punctăm, aici, faptul că prietenia se bazează pe respect reciproc, încredere, empatie etc. Faptul că există opinii contradictorii nu înseamnă că prietenia trebuie abandonată. Opinia nu definește un individ întru totul, ci îi rezumă, cel mult, viziunea despre un anumit aspect din lume. După un schimb violent de astfel de păreri, oamenii ar trebui să-și strângă mâna și să înțeleagă că relația lor, în ansamblu, nu poate fi destrămată atât de ușor.

4. Statutul de profesor

Observăm felul în care atât Hannah, cât și soțul ei și Mary McCarthy se dedică studenților lor. Hannah are o relație strânsă cu studenții ei – își deschide sufletul în fața lor, le povestește despre experiențele din viața ei care sunt relevante pentru procesul de învățământ, le vorbește dedicat despre subiecte care o pasionează. Nu suportă gândul că nu merge la cursuri. Un stil asemănător apare și la cei apropiați ei, din mediul academic.

Discuție: Profesorul ideal în viziunea elevului de liceu.

Direcții & sugestii: Ce așteptări are elevul de la profesorul lui? Ce ar trebui să facă acesta ca să își țină elevii „prezenți”? Care sunt greșelile frecvente pe care le fac profesorii, în viziunea elevilor? Această secțiune poate fi văzută ca un pretext de a primi feedback util din partea elevilor și de a adapta procesul de învățământ la cerințele și preferințele lor.

Câteva date istorice...

TOTALITARISMUL

Totalitarismul este un regim politic în care puterea aparține statului, în mod absolut. Astfel, partidul aflat la putere are dreptul să-și controleze cetățenii, chiar și în viața lor particulară sau în intimitate. La baza conceptului se află o *ideologie* care conduce activitățile, ideile, presa, devenind adevărul absolut al statului care îl adoptă.

Comunismul – totalitarismul de extremă stângă, presupune că toți cetățenii sunt egali; nu există proprietate privată sau clase sociale, toate bunurile aparțin statului. Principiul de bază se poate rezuma în „*De la fiecare după posibilități, fiecăruia după necesități*”.

Nazismul (național-socialismul german) – totalitarismul de extremă dreaptă, susține că cetățenii unei țări trebuie să aparțină aceleiași rase – rasei pure (de aici, Holocaustul), subordonate puterii militare. Supraviețuirea este doar pentru cei adaptabili. Adolf Hitler este cel care a implementat acest sistem în Germania (1933 - 1945), lucrarea de bază este cartea lui, „*Lupta mea*” / „*Mein Kampf*”, iar simbolul, svastica (interzisă, acum, în Germania).

Fascismul – ideologie apărută în timpul primului război mondial, *ultra-naționalistă*, presupune crearea unui „om nou”, a unei elite care să reprezinte o identitate colectivă, pregătită pentru lupte și violențe pentru a construi o națiune puternică. Militarismul înseamnă transformare pozitivă în societate.

Bibliografie:

Eichmann la Ierusalim. Un raport asupra banalității răului de Hannah Arendt, Ed. Humanitas, București, 1997.

Margarethe von Trotta

Margarethe von Trotta este una dintre cele mai prolifiche cineaste feministe de după Al doilea Război Mondial și un membru important al Noului Cinema German.

Noul Cinema German este o mișcare artistică a anilor '60-'80. Noua generație de regizori (Rainer Fassbinder, Alexander Kluge, Volker Schlöndorf, Werner Herzog, Wim Wenders, Margarethe von Trotta) a fost influențată de Noile Valuri Cinematografice (francez, englez, neorealismul italian), curente care au schimbat stilul de a face și de a vedea filme în Europa modernă. Manifestul de la Oberhausen, semnat la 28 februarie 1962, susținea că „*Vechiul cinema e mort. Credem în cel nou!*” Astfel, regizorii au contribuit la evoluția cinematografului german, au lucrat cu bugete mici, luptând pentru valoarea artistică a filmului în detrimentul celei comerciale. Deși nu s-au bucurat de un imens succes în rândul publicului autohton, ei au avut vizibilitate internațională prin filme precum *Toba de tinichea* sau *Onoarea pierdută a Katharinei Blum* (realizate de Schlöndorf și Margarethe von Trotta), câștigătoare a premiului Oscar pentru cel mai bun film străin.

Înainte de a regiza filme independent, Margarethe von Trotta a colaborat cu soțul ei, Volker Schlöndorf. Ea – pasionată de stilul actoricesc și de constrângerile femeilor într-o lume condusă de bărbați, el – de mecanica și de tehnica cinematografică. Această complementaritate a produs filme de renume internațional – *Îmbogățirea subită a oamenilor săraci din Kornbach* (1971), *Onoarea pierdută a Katharinei Blum*, etc.

Seria filmelor „Surori”, o trilogie neintenționată (*Surori sau echilibrul fericirii* – 1979, *Marianne și Julianne* – 1981, *Paura e amore* – 1988), a propus personaje feminine care, deși fac parte din societăți tradiționale, resping poziția pe care o au în societate și înceacă să se emancipeze. Tema împlinirii și cea a relației surorilor într-o lume care se destramă o plasează pe von Trotta în contextul Noului Cinema German ca reprezentantă convinsă a feminismului.

LECȚIE DE CINEMA

Cromatică în film

Ceea ce vedem pe ecran, aspectul vizual care susține povestea reprezintă viziunea regizorală asupra unui proiect cinematografic. Scenariul este scheletul filmului, textul care descrie acțiunea și dialogurile. El dă tonul poveștii, dar regizorul este acela care vizualizează totul într-un anume fel. E ca și cum membrii unui grup ar citi același text, dar fiecare l-ar „vedea” în moduri diferite.

Pentru *Hannah Arendt*, Margarethe von Trotta a imaginat o lume înecată în culori pastelate, nuanțe de maro. Observăm însă că flashback-urile, amintirile ei din perioada studenției

sunt prezentate în culori mai vii, figurile și hainele personajelor au numeroase elemente de contrast – pentru Hannah, așadar, vremurile acelea sunt încă „vii”, mai mult, poate, decât cele din prezent. Materialul de arhivă – imaginea lui Eichmann, dialogul pe care îl susține, acuzațiile care i se aduc în alb-negru – este real, cel înregistrat atunci, în timpul procesului, și este marcat ca atare prin imaginea bicoloră care amintește de anii trecuți ai cinematografului și industriei vizuale.

Astfel, prin alegerea culorilor și a nuanțelor dominante pentru povestea de pe ecran, regizorul dă tonul atmosferei, a stării pe care vrea să o construiască. Există, de altfel, o întreagă teorie legată de culori. Cum că, de exemplu, roșul semnifică pasiune, impulsivitate, război, dragoste. Sau verdele – odihnă, inovație, galbenul – gelozie, energie, optimism, albastrul – liniște, calm, romantic. Folosirea unor culori sau a altora influențează modul în care publicul percepe spectacolul de pe ecran.

Materiile la care poate contribui acest material educațional sunt:

1. **Istorie** – despre totalitarism, antisemitism;
2. **Filosofie** – concepte esențiale și contribuții ale lui Hannah Arendt;
3. **Psihologie / sociologie** – identitatea umană vs. identitatea societății din care aceasta face parte; independența opiniilor;
4. **Geografie** – evoluția geo-politică a Germaniei și Israelului în cel de-al doilea război mondial;

Text de Ana Răduleț